

Αποχή από την τροφή: Μέσο ή αυτοσκοπός;

/ [Πεμπτούσια](#)

image not found or type unknown

Τα συμπεράσματα και μαζί το σύνολο της μελέτης του κ. Χρυσόστομου Χατζηλάμπρου για τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στην Απεργία Πείνας και τη Νηστεία ολοκληρώνονται σήμερα (προηγούμενο άρθρο: www.rempitousia.gr/?p=76753), με την παράθεση ακολούθως της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε.

Η ευχαριστιακή και «εν χάριτι» θεώρηση του κόσμου και της κοινωνίας αποκλείει την αυτονομία της χριστιανικής ηθικής από την εμπειρική και ασκητική ζωή του πιστού. Η εκούσια άρνηση τροφής, που επιτελείται στο ευχαριστιακό πνεύμα του Χριστιανισμού, με τον εκκλησιαστικό θεσμό της νηστείας, χωρίς ο ίδιος να γίνεται αυτοσκοπός, αλλά μέσο σωτηρίας, αποτελεί ελεύθερη κίνηση αναζήτησης και εκζήτησης του σκοπού και προορισμού της ύπαρξης. Συνοδεύεται με την προσευχή και τη φιλανθρωπία, ενέργειες ελεύθερης βούλησης που νοηματοδοτούν την ανθρώπινη ύπαρξη και αναδεικνύουν την «κατ'είκόνα» και «καθ'ομοίωσιν» δημιουργία του από το Δημιουργό του. Αποκλείει το νομικό και δικανικό χαρακτήρα που αναγάγει σε ηθική των απόλυτων νομικών κανονισμών, αλλά ως ηθική των Εσχάτων οδηγεί στη μεταμόρφωση και ανακαίνιση της κτίσης και του ανθρώπου.

Αυτό που τελικά νοηματοδοτεί τη ζωή και τις πράξεις του ανθρώπου, αλλά και ολόκληρης της κτίσης είναι η χριστολογική διαλεκτική κτιστού και άκτιστου. Η αρχή του Προσώπου ή Υποστατική Αρχή αποτελεί το γνώρισμα του πραγματικά ελεύθερου ανθρώπου. Οι επιλογές, τα έργα και οι πράξεις αφήνουν ή εμποδίζουν ανάλογα τη μόρφωση αυτής της Υποστατικής Αρχής στον άνθρωπο[292]. Αυτή εισάγει ένα καινούργιο τρόπο ύπαρξης του ατόμου πέρα από τη βιολογική αυτάρκειά του και αναδεικνύει το οντολογικό περιεχόμενο του ορθόδοξου ήθους σε λειτουργικό και ασκητικό, σε ήθος του προσώπου.

Η συλλογική υποκειμενικότητα αν και εκφράζει το ήθος που επικρατεί και διαμορφώνει το αξιόλογο κριτήριο των πράξεων, ο άνθρωπος κρίνεται από τις αγαθές προθέσεις του που τίθονται σε συνεχή ποιοτική βελτίωση και αγιασμό του προσώπου του[293]. Η Ευχαριστία, που βιώνει το πρόσωπο, ως κοινωνία προσώπων και διαλεκτική συνύπαρξη του ενός και των πολλών, προσφέρει την επανεύρεση του σωστού νοήματος της ηθικής ζωής του ανθρώπου. Με αυτό τον τρόπο, ο άνθρωπος παύει να θεωρείται άτομο και γίνεται πρόσωπο, εικόνα και ομοίωση του Θεού, «καινή κτίσις εν Χριστώ»[294] κάθε ενέργεια και πράξη του εκκινείται στο πλαίσιο της καινούργιας αναδημιουργημένης ανθρωπότητας του Χριστού, συνέπεια της ελεύθερης προαίρεσής του.

Αν η θεολογική αποτίμηση της εκούσιας άρνησης τροφής κινηθεί σε δυο επίπεδα με βάση τη διαμορφούμενη θεολογική θεώρηση του προσώπου, φυσιοκεντρική ή προσωποκεντρική, φαινομενικά τουλάχιστον διακρίνεται μια μετακίνηση ανάμεσα στην ιερότητα της ύπαρξης και την ιερότητα της πράξης. Στην πρώτη περίπτωση, η αιτία της ύπαρξης του ανθρώπου, επειδή τοποθετείται στο Θεό, το πρόσωπο θεωρείται μόνο υπόσταση της φύσης του, η ύπαρξη κατανοείται ως δώρο, με αποτέλεσμα εξουσία και δικαίωμα επάνω της έχει μόνο ο Θεός και όχι εκείνος που τη φέρει. Στην προοπτική αυτή, η ανθρώπινη ζωή και η διαχείρισή της δεν αποτελούν μέρος της ελευθερίας του προσώπου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του. Για το λόγο αυτό, οποιαδήποτε απόφαση του ανθρώπου σε θέματα αυτοδιάθεσης της ύπαρξης του οφείλει να τη βασίζει σε συγκεκριμένες αρχές και κυρίως στην ιερότητα της ανθρώπινης ζωής, με αποτέλεσμα η απεργία πείνας, επειδή θέτει σε κίνδυνο την αξία της ζωής να αποτελεί κίνηση αποτρεπτική και επικίνδυνη της ύπαρξης.

Στην περίπτωση που η ανθρώπινη ύπαρξη θεωρείται προσωποκεντρικά, ο άνθρωπος, επειδή προσεγγίζεται μέσα από τη χάρη του προσώπου, του πλασμένου «κατ' εικόνα» και προς ομοίωση Χριστού, ενώ έξω από αυτή τη χάρη παραμένει πτωτικός, η βιοηθική του στηρίζεται στο πλαίσιο της χριστονομίας. Αυτή του επιτρέπει να κινείται στο όριο κτιστότητας και κατά χάρη αφθαρτοποίησης του προσώπου του μέσα από την ελεύθερη διαμορφούμενη σχέση του με τους ανθρώπους και το Θεό χωρίς κριτήρια και περιορισμούς. Επειδή το πρόσωπο του αναστημένου Χριστού κρίνει στον σταυρό την αγιότητα κάθε ανθρώπινης ύπαρξης και των επιλογών της και όχι η ίδια η πράξη του προσώπου. Στην περίπτωση αυτή, η απεργία πείνας δεν κρίνεται ως πράξη που θέτει σε κίνδυνο την ύπαρξη, αλλά ως κίνηση ελευθερίας, που αποδέχεται ελεύθερα τις συνέπειες των επιλογών και κινήσεών της. Κανείς δεν είναι σε θέση να κρίνει τις πράξεις κι αποφάσεις των άλλων, παρά μόνο η κεφαλή του σώματος του Χριστού γίνεται κριτής και

ταυτόχρονα κριτήριο για τις επιλογές του κάθε προσώπου και όχι το αντίστροφο.

Εύλογα γίνεται κατανοητό ότι η εκούσια άρνηση λήψης τροφής για τις κοινωνικές Επιστήμες, θεωρητικά, τουλάχιστον, είναι δυνατό να αποτελεί ενέργεια με βασική προσδοκία τη δημιουργία έμμεσα ή και άμεσα συλλογικών κινήματων με σκοπό την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης πάνω σε προσωπικές απαιτήσεις, προσδοκίες ή επιθυμίες, που βασίζονται στις αρχές των ατομικών δικαιωμάτων. Για το Χριστιανισμό, όμως, η εκούσια ασιτία είτε πρόκειται για το θεσμό της νηστείας είτε για κάθε άλλη μορφή της με πολιτικό περιεχόμενο, γίνεται αποδεκτή μόνο ως πράξη ευχαριστιακή και θυσιαστική, γιατί εκκινείτε από μίας άλλης μορφής προσδοκίας, εκείνης που καταργεί την ελευθερία με την αντικειμενική, κοσμική της μορφή και τη μετατρέπει σε μια υπερκόσμια αγαπητική και αγιαστική μετοχή της κτιστής φύσης της ανθρωπότητας στην άκτιστη ζωή του Θεού.

Ο διφυής, αυτός, χαρακτήρας της εκούσιας ασιτίας την κατατάσσει σε πνευματική, αλλά και σωματική κίνηση. Κίνηση εγκλωβισμού στην κτιστότητα, αλλά και απελευθέρωσης από αυτήν. Δεν αποτελεί θεωρητική, αλλά μια αληθινά πρακτική πρόκλησης, που πείθει ή όχι, δοκιμάζοντας τον άνθρωπο στην προσπάθεια του να επαναπροσδιορίσει την υπαρξιακή του σχέση με το κτιστό και το άκτιστο, μέσα στο χωροχρόνο που τον εμπεριέχει.

[Τέλος]

[1]Βλ. Ν. Γ. ΚΟΪΟΥ, ό. π.,σελ. 170.

[2]Βλ. ΗΛ. ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗ, ό. π., σελ. 74.

[3]Πρβλ. ΙΩ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Η κτίση ως Ευχαριστία, θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογία*. Αθήνα 1992, σελ. 30.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΓΑΠΙΟΥ, ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ - ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ, ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ.,(επιμλεροκ. Δωροθέου) *Πηδάλιον*. Θεσσαλονίκη 1991.

ΑΓΟΡΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ., «Ηθική και Βιοηθική» στο Κ. Αγόρας κ.α., *Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών 2010, σσ. 305-371.

ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ, ΣΑΒΒΑΣ., *Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο Δυτικό κόσμο*. Αθήνα 1998.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΣΤΕΛΙΟΣ., *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα τ*

Α΄ κλασικές θεωρίες.Αθήνα 2001.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ε. ΙΩΑΝΝΗΣ., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ.Α.Θεσσαλονίκη 1983.

ΒΙΟΛΑΚΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Τυπικό της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας*. Κωνσταντινούπολις 1888.

ΒΑΤΑΛΑΣ, Δ. ΜΑΝΟΣ., *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τη΄. Αθήνα 1931, σσ. 262 - 263.

ΒΛΑΧΟΥ, Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Κοινωνιολογία των Δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Αθήνα 1979.

ΒΟΥΛΓΑΡΑΚΗΣ, ΗΛΙΑΣ., *Αυτοκτονία και εκκλησιαστική ταφή*. Αθήνα 1992.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, ΣΤΑΥΡΟΣ., *Κοινωνία θεώσεως. Η σύνθεση χριστολογίας και πνευματολογίας στο έργο του Γρηγορίου του Παλαμά*. Αθήνα 2001.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, ΣΤΑΥΡΟΣ., «Το ορθόδοξο ήθος», στο Αγόρας, Κ., Γιαγκάζογλου Στ., π. Λουδοβίκου, Ν., και Φωτίου, Στ.(επιμ) *Πίστη και Βίωμα της Ορθοδοξίας: Α΄ Δόγμα, Πνευματικότητα και Ήθος της Ορθοδοξίας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών 2002, σσ. 245 - 293.

ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, ΣΤΑΥΡΟΣ., «Πρόσωπο και ετερότητα», *Ίνδικτος* 21/2006, από το διαδικτυακό τόπο www.pi-schools.gr/lessons/religious/analekta/80.pdf [7/6/2012].

ΓΙΑΓΚΟΥ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ., «Η νηστεία κατά τους Ιερούς Κανόνες και τα Τυπικά», *Χρονικόν, εισηγήσεις, πορίσματα : Νηστεία και Πνευματική ζωή. Ιερατικό Συνέδριο 1989*, Ιερά Μητρόπολις Δράμας Ελλάδα, σσ. 24-52.

ΓΙΑΝΝΑΡΑΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ., *Η απανθρωπία του δικαιώματος*.Αθήνα 1998.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ., *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*. Αθήνα 2000.

ΓΙΟΥΛΤΗΣ, Τ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ., *Εισαγωγή στη Γενική Κοινωνιολογία*. Θεσσαλονίκη 1987.

ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ., *Τα Δικαιωμάτα του ανθρώπου Δυτικό ιδεολόγημα Οικουμενικό ήθος;* Θεσσαλονίκη 1995.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ., *Πολιτισμική διαφορετικότητα και αμοιβαία κατανόηση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Ετήσια Διάλεξη εις Μνήμη Κωνσταντίνου Λεβέντη. Λευκωσία 2004, σσ. 31 - 48.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ., «Κοινωνία και ετερότητα».Μετάφραση Σταύρος Φωτεινός. *Σύναξη*

76/2000, σσ. 5 - 15.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ., *Η κτίση ως Ευχαριστία, θεολογική προσέγγιση στο πρόβλημα της Οικολογία*. Αθήνα 1992.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ., «Από το προσωπείον εις το πρόσωπον. Η συμβολή της πατερικής θεολογίας εις την έννοια του προσώπου», στο συλλ. Τόμο *Χαριστήρια εις τιμήν του Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Μελίτωνος*. Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 287 - 323.

ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ., «Τα σπουδαιότερα ζητήματα για την αποστολή της Εκκλησίας στη νέα χιλιετία», *Ευθύνη* 445/2009, σσ. 1 - 4.

ΖΟΡΜΠΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ., «Ορθοδοξία και Ρατσισμός» στο π. Α. Αυγουστίδη κ.α., *Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών 2002, σσ. 263-305.

GIDDENS, ANTHONY., *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*. Μετάφραση Κωνσταντίνος Δ. Γεωργιάς. Αθήνα 2001.

HUSSERL, EDMUND., *Η Φιλοσοφία ως Αυστηρή Επιστήμη*. Μετάφραση Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος. Αθήνα 1988.

ΘΕΟΛΟΓΗΤΟΥ, ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΟΥ., (εισαγωγή) - (κείμενο, σχόλια Π. Πάσχου). *Γεροντικόν*. Αθήνα 1961.

ΚΑΚΟΥΡΙΩΤΗΣ, ΣΠΥΡΟΣ., (επιμ). *Το Ημερολόγιο του Μπόμπυ Σάντς*. Μετάφραση Γιάννης Καραλιώτης, Νότης Πάτσας. Λευκωσία 2011.

KANT,IMMANUEL., *ZumewigenFriede, Werke, VII*. Μετάφραση Ε. Π. Παπανούτσος, Δοκίμια, 51 -52.

ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗΣ, ΠΑΝΤΕΛΗΣ και ΝΤΟΝΤΟ, ΝΙΚΟΣ., (επιμ.) *Ορθοδοξία και Νεωτερικότητα*. Αθήνα 2007, σσ. 181-262.

ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ., «Ο θρησκευτικός πλουραλισμός της εποχής τη εμφάνισης του χριστιανισμού και του σημερινού κόσμου», *Καθ' Οδόν* 16/2000, σσ. 19-22.

ΚΑΡΔΑΜΑΚΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ., *Ορθόδοξη Πνευματικότητα*. Αθήνα 1993.

ΚΛΑΨΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ., (επιμ.) *Ορθόδοξες Εκκλησίες σε έναν πλουραλιστικό κόσμο: Ένας οικουμενικός διάλογος*. Μετάφραση Αριάδνη Αλαβάνου. Αθήνα 2006, σσ. 151-168.

ΚΛΑΨΗΣ, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ., *Η Ορθοδοξία στο Νέο κόσμο*. Θεσσαλονίκη 2000.

ΚΟΪΟΣ, Γ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ., *Θεολογία και εμπειρία κατά τον γέροντα Σωφρόνιο*. Άγιον Όρος 2007.

ΚΟΪΟΣ, Γ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ., *Επ' ελευθερία εκλήθητε Αυτονομία και Ετερονομία στην Ηθική*. Αθήνα 2006.

ΚΟΚΟΣΑΛΑΚΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ., «Ορθοδοξία και Πολιτική» στο π. Α. Αυγουστίδη κ.α., *Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών 2002, σσ. 165-212.

ΚΟΚΟΣΑΛΑΚΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ., «Ορθοδοξία και Οικονομία» στο π. Α. Αυγουστίδη κ.α., *Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της Εποχής μας*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών 2002, σσ. 213-261.

ΚΟΥΤΣΑΣ, ΣΥΜΕΩΝ., *Η Νηστεία της Εκκλησίας*. Αθήνα 1991.

LARCHET, CLAUDE. JEAN., *Θεραπεία των πνευματικών νοσημάτων: Εισαγωγή στην ασκητική παράδοση της Ορθόδοξου Εκκλησίας, Τόμοι Α' και Β'*. Μετάφραση Χρίστος Κούλας. Αθήνα 2008.

MIGNE, PAULE. JACQUES., *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Αθήνα 2004.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Ορθόδοξη Θεολογία και κοινωνική Ζωή*.

Θεσσαλονίκη 1989.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Εισαγωγή στην Ηθική. Η Ηθική στην κρίση του παρόντος και την πρόσκληση του μέλλοντος*. Θεσσαλονίκη 1990.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*. Θεσσαλονίκη 1990.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Πρόσωπο και θεσμοί*. Θεσσαλονίκη 1997.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Χριστιανική Ηθική I*. Θεσσαλονίκη 2004.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Χριστιανική Ηθική II*. Θεσσαλονίκη 2003.

ΜΑΡΑΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ., «Σύγχρονα ζητήματα Οικολογίας και Βιοηθικής» στο Σπ.

- Αθανασοπούλου-Κυπρίου κ.α., *Ορθοδοξία και [Μετα] Νεωτερικότητα*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών 2008, σσ. 137-204.
- ΜΑΡΞ, ΚΑΡΛ., *Το κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*. Τόμος Πρώτος, Βιβλίο 1. Μετάφραση Παναγιώτη Μαυρομάτη. Αθήνα 2002.
- ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ., *Το πρόβλημα του κακού*. Θεσσαλονίκη 1986.
- ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ., *Δογματική και συμβολική θεολογία, τ.Α΄ και τ.Β΄*. Θεσσαλονίκη 1985.
- ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ., *Δογματική και συμβολική θεολογία, τ.Γ΄*. Θεσσαλονίκη 1997.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Δ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα 2002.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Β. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ., *Κριτική θεολογία. Κοινωνικές προεκτάσεις του θεολογικού προβληματισμού*. Αθήνα 2002.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Β. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ., *Μεταθρησκευτική ανθρωπολογία*. Αθήνα 2003.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, Β. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ., *Η διαλεκτική ιερότητας και κοινωνικότητας στο έργο του Emile Durkheim*. Αθήνα 2002.
- ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, «Λαυσαϊκή Ιστορία». Μετάφραση Μοναχού Συμεών. Άνθη της Ερήμου /15. Άγιο Όρος 1980.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΝΤΩΝΙΟΣ., «Η προετοιμαζόμενη αγία και μεγάλη σύνοδος της κατ' ανατολάς ορθόδοξου Εκκλησίας έναντι των περί νηστείας εκκλησιαστικών διατάξεων», *Χρονικόν, εισηγήσεις, πορίσματα : Νηστεία και Πνευματική ζωή*. Ιερατικό Συνέδριο 1989, Ιερά Μητρόπολις Δράμας Ελλάδα, σσ. 53-68.
- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Ν. ΘΑΝΑΣΗΣ., *Κοινωνική δικαιοσύνη και ορθόδοξη Θεολογία. Μια προκήρυξη*. Αθήνα 2001.
- ΠΕΤΡΟΥ, Σ. ΙΩΑΝΝΗΣ., *Πολυπολιτισμικότητα και Θρησκευτική Ελευθερία*. Θεσσαλονίκη 2005.
- ΡΑΛΛΗΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ - ΠΟΤΛΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ., *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων...* Τόμος 4^{ος} Αθήνησι 1852 -1859 .
- SCHELLING, WILHELM. JOSEPH., *Έρευνες για την ουσία της ανθρώπινης ελευθερίας*. Μετάφραση Χρήστος Μαρσέλλου. Αθήνα 1997.

SCHMEMANN, ALEXANDER., *Μεγάλη Σαρακοστή πορεία προς το Πάσχα*. Μετάφραση Ελένη Γκανούρη. Αθήνα 1981.

SMITH, PHILIP., *Πολιτισμική θεωρία. Μια εισαγωγή*. Μετάφραση Αθανάσιος Κατσίκερος. Αθήνα 2006.

ΣΕΛΕΡ, ΜΑΞ., *Ο μνησίκακος άνθρωπος*. Μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης . Αθήνα 2002.

ΣΠΕΡΑΝΤΣΑΣ, ΘΕΟΔΟΣΗΣ., (Απόδοσις), (Ανθίμου Θεολογίτη), «Ευεργετινός» ή «Συναγωγή ηθικών διδασκαλιών», *Εκκλησία 3/1961*, σελ. 66.

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ, ΑΡΧ., *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστι*. Έσσεξ Αγγλίας 1992.

TAYLOR, CHARLES., *Πολυπολιτισμικότητα Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*. Μετάφραση Φιλήμων Παιονίδης. Αθήνα 1997.

ΤΣΑΜΗΣ, Γ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ., *Λειτουργική*. Θεσσαλονίκη 1985.

ΨΗΜΙΤΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ., *Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα 2006.

ΠΗΓΕΣ

Ελληνικό Τμήμα Διεθνούς Αμνηστίας., *Ανθρώπινα Δικαιώματα ΟΗΕ και UNESCO Βασικές Συμβάσεις*. Αθήνα 1987.

Βιβλική Εταιρία., *Η Καινή Διαθήκη*. Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη Δημοτική από Β. Βασιλειάδη, Ι. Γαλάνη, Γ. Γαλίτη, Ι. Καραβιδόπουλου. Αθήνα 1989.

Αδελφότης Θεολόγων η «Ζωή»., *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Εβδομήκοντα*. Αθήνα 1986.

ΦΕΚ 122/ τ.Α΄/1989., ν. 1851/1989 άρθρο 31 και άρ. 34.

ΦΕΚ 291/ τ.Α΄/29.12.1999., ν. 2776/1999 άρθρο 29 παράγραφος 3 και άρ. 31 παρ. 3.

ΦΕΚ 257/ τ.Α΄/18.12.2008., ν. 3727/2008.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://www.healthierworld.gr/portal/cc7146d26842552e/31ab328e47c4ea3f/0d81f8d2278a7>

<http://www.mfhr.gr/notices.asp?ln=0&cm=viewarticle&id=109&pg=17>

<http://ygeia.tanea.gr/default.asp?pid=8&ct=2&articleID=11979&la=1>

<http://sfrang.com/selides/mm1/html/Gandhi.htm>

<http://www.web-news.gr>

<http://www.iospress.gr/ios1996/ios19960114a.htm>

<http://www.iospress.gr/ios1996/ios19960114b.htm>

https://athens.indymedia.org/front.php3?lang=el&article_id=919593

<http://www.hrw.org>

<http://www.ohchr.org/>

http://europa.eu/pol/rights/index_el.htm

<http://www.amnesty.org>

<http://www.un.org/rights>

<http://www.state.gov/g/drl/hr/>

<http://www.greekhelsinki.gr/>

<http://www.mfhr.gr/>

ngnm.vrahokipos.net/part16.html

<http://www.hri.ca/doccentre>

http://kyttariki.biol.uoa.gr/eebe-2005/Proceedings_Chios_2001_Gr.pdf